

Слободан Реметић

О ЈОШ ЈЕДНОМ НЕЗАПАЖЕНОМ ЕКАВСКО-ЈЕКАВСКОМ БОСАНСКОМ ГОВОРУ

I

Наша научна јавност била је не мало изненађена Ружичићевим открићем тешањско-маглајског екавско-јекавског говора.¹ Истина, још је Решетар почетком овога вијека на разним тачкама Босне код Муслимана слушао екавске облике.² Појавила су се различита тумачења те појаве, као и поријекла самог тешањско-маглајског говорног типа. То питање је прилично осјетљиво и важно јер неминовно задире у проблем језичке прошлости међурјечја Босне и Дрине, за које су неки наши еминентни дијалектолози сматрали да је било икавско, а да је данашња слика – резултат мијешања домаће икавштине и са југа приспјеле ијекавске компоненте. Ипак, резултати послијератних теренских истраживања³ на-

¹ Гојко Ружичић, *Један незапажен босански говор*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XVI, св. 2, Београд 1936, 236–254.

² Milan Rešetar, *Der stokavische Dialekt*. – Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, VIII, Wien 1907, 72–73.

³ Уп. поред. Ружичићевог рада и: Ivan Brabec, *Rad na ispitivanju govora tuzlanske oblasti. 1951. god.* – Ljetopis JAZU 59, Zagreb 1954, 173–174; Ivan Brabec, *Govor Tuzle i okolice*. Докторска дисертација у рукопису, Загреб, 1955 (Свеучилишна библиотека), стр. 223 + 2 дијал. карте; Ivan Brabec, *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima)*. – Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. b, Sarajevo 1957–58, 43–68; Dalibor Brozović, *Izvještaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*. – Ljetopis JAZU 62, Zagreb 1957, 375–380 + дијал. карта; Dalibor Brozović, *Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice (nastavak)*. – Ljetopis JAZU 63, Zagreb 1959, 431–438; Dalibor Brozović, *Govor u dolini rijeke Fojnice*. Докторска дисертација у рукопису, Загреб (Архив Филозофског факултета у Загребу), стр. XXXV + 1–220 + XXXVI–XLVII + дијал. карта; Dalibor Brozović, *Dijalektološka istraživanja u Bosni (okolica Livna i visočki kraj)*. – Ljetopis JAZU 64, Zagreb 1960, 347–351; Dalibor Brozović, *Izvještaj*

веденог подручја недвосмислено иду у прилог теорији о аутохтоном, самосталном развоју источнобосанске шћакавске ијекавштине.⁴ Они, као и резултати најновијих испитивања западносрбијанских говора,⁵

o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni (okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje). – Ljetopis JAZU 65, Zagreb 1961, 334–351; Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta.* – Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. II, Zagreb 1966, 119–208; Jovan Vuković, *Kreševsko-lepenički govor.* – Posebna izdanja Naučnog društva SR BiH, knj. III, Sarajevo 1963, 287–310; Jovan Vuković, *Govorne osobine (Žepe).* – Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n. s., sv. XIX, Sarajevo 1964, 46–52; Jovan Vuković, *Bosanski i hercegovački ijekavski tipovi (u svetlu raščlanjivanja ijekavskog narečja).* – Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n. s., sv. XVIII, Sarajevo 1963, 17–28; Mijo Žuljić, *Današnji vareški dijalekat.* – Školski vjesnik, Sarajevo 1908, 36–41; 148–151, 255–258, 347–351, 425–428, 495–499, 572–575, 669–672, 773–777, 894–908; Herta Kuna, *Povodom izvještaja Slavka Pavešića o proučavanju govora u selima Očeviji i Vijaci u Bosni.* – Filologija 6, Zagreb 1970, 357–358; Miloš Okuka, *Neke osobenosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore.* – Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knj. VII, Sarajevo 1972–73, 83–100; Miloš Okuka, *Dijalektološki tekstovi iz donjeg toka Usore.* – ЗФЛ XVI/2, Нови Сад 1973, 207–213; Slavko Pavešić, *O narodnom govoru u Lepenici u Bosni.* – Ljetopis JAZU 64, Zagreb 1960, 362–393 + дијал. карта; Slavko Pavešić, *Izveštaj o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijaci u Bosni.* – Ljetopis JAZU 67, Zagreb 1963, 298–304; Božidar Finka i Slavko Pavešić, *Izveštaj o istraživanju govora u području između planine Zvijezde i rijeke Krivaje u Bosni.* – Ljetopis JAZU 68, Zagreb 1963, 291; Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини.* – Прилози проучавању језика (издаје Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду) књ. VI, Нови Сад 1970, 105–133; Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу.* – СДЗБ XXIV, Београд 1978, 1–124; Dragomir Vujičić, *Prilog proučavanju govora Donjeg Birča.* – Radovi ANUBiH, knj. LXX, Одјелjenje друштвених наука, knj. 21, Sarajevo 1981, 195–210; Слободан Реметић, *Судбина прилога времена прошлог у централним дијалектима српскохрватског језика (с освртом на ситуацију у једном источнобосанском говору).* – Научни састанак слависта у Укуове дане, књ. 7, св. 1, Београд 1981, 71–78; Слободан Реметић, *Конструкција типа шта чине с оне ћеце у говорима источне Босне.* – ЈФ XXXVII, 1981, 265–272.

⁴ Up. D. Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta.* – Hrvatski dijalektološki zbornik II, Zagreb 1966, 119–208; Dalibor Brozović, *O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica.* – Зборник за филологију и лингвистику IV–V, Нови Сад 1961, 51–57; Др Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје.* – Нови Сад (Матица српска) 1956, 145.

⁵ Уп. Слободан Реметић, *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије.* – Српски дијалектолошки зборник XXVII, Београд 1981, 9–105; Радоје Симић, *Скица за дијалектолошку карту северне Србије.* – Југосло-

остављају без ваљанијих аргумената и адута мишљења да је простор између Босне и Дрине био расадник икавштине која ће се проширити и на сусједне крајеве, гдје ће пред налетом екаваца оставити трагове у тзв. „икавизмима” шумадијско-војвођанског дијелекта, а неће боље проћи ни на сопственом огњишту, гдје ће је, опет, преплавити ијекавски досељеници.

II

Превасходни задатак овога прилога је да скрене пажњу на чињеницу да се тешањско-маглајска судбина јата може срести и у другим крајевима Босне. О чему се заправо ради?

Већ готово пуних тридесет година слушах код кладањских Муслимана (првенствено код дјецe) екавски изговор у низу лексема, о чему сам прије десетак година успутно и писао,⁶ а за косовско-ресавске ликове *не-сам*, *не-си* итд. изнио претпоставку да су их „можда донијели муслимани исељеници из Србије у прошлом вијеку.”⁷ Скупљајући, међутим, прошле године у Кладњу грађу за *Босанско-херцеговачки дијалектолошки атлас*, одмах сам сагледао суштину проблема и суочио се са крупним и нада све интересантним потешкоћама. Кладањска дјеца, радници, па и нижи службеници, дакле прије свега млађи свијет, на мјесту дугога јата готово непогрешиво изговарају дуго *е* (*сѐно*, *млѐко*, *цѐдѝ*, *онесвѐсти* се), док су код кратког јата типични јекавци. На другој страни, међу првим, вјеродостојним носиоцима дијалекта, значи међу најстаријим становницима, рођеним у овој босанској варошици, рјеђе ће се чути примјери типа *сѐно*, *лѐпо*, *снѐг*. Да ствар буде интересантнија, писменији кладањски „екавци” су свјесни свога изговора и никад се нико од њих неће преварити нити ће дозволити да га неко „наведе” да каже *дѐца*, *лѐто*, *пѐсма*. Исто тако, они су убијеђени да је тај њихов специфични екавизам импортован из Србије у вријеме сеоба послје ослободилачких ратова на тој страни (знају да има досељеника „от Колобаре”, Ваљева, Ужица). Испоставило се да су у праву када су ме увјеравали да тако говоре и на Плаховићима, мусли-

венски семинар за стране слависте, књ. 31, Београд 1980, 93–136; Мр Слободан Реметић, *Питање икавизама шумадијско-војвођанског дијалекта у свјетлу потврде фонолошког јата у нижим србијанским говорима*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 10, св. 1, Београд 1981, 103–108.

⁶ Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, 108.

⁷ Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, 111.

манском селу од 60-ак домова, од Кладња удаљеном око три километра. Пошао сам тамо и брзо се увјерио да је судбина јата безмало идентична оној у Тешњу и Маглају. Основни рефлекс дугог јата је *ē*: *бѣда*, *бѣло*, *блѣда*, *бѣсни*, *брѣг*, *Брѣзоња*, *брѣст*, *ѡвѣк*, *вѣнци*, *уврѣдили*, *врѣјала*, *врѣме*, *погрѣшили*, *одѣло*, *дѣлили*, *дѣте*, *Ждрѣла* (топ.), *звѣзда*, *лѣво*, *лѣћили* *хѣн*, *лѣк*, *лѣно*, *лѣпа*, *залѣпили* га, *облѣтали*, *мѣна*, *промѣни*, *мѣша*, *млѣко*, *Нѣмци*, *пѣсак*, *плѣнђија*, *напрѣд*, *рѣтко*, *рѣка*, *рѣћи*, *рѣшили*, *сѣно*, *сѣци*, по *свѣту*, *свѣћу*, *смѣшно*, *снѣг*, *срѣда*, *стѣна*, *стрѣла*, *тѣсто*, *потрѣбили*, *трѣзан*, *процѣди* (през.), *цѣви*, *црѣп* и сл.

На другој страни кратко јат има јекавски рефлекс: *бјѣжи*, *бјѣлица*, *Бјѣлава*, *вјѣшит*, *вјѣтар*, *вјѣштица*, *дугѡвјећан*, *вјѣнћали* се, *вјѣра*, *дјѣмā* (двјема), *двјѣста*, *дјѣвѡјка*, *дјѣвѣр*, *дјѣд*, *дјѣца*, *љепѡта*, *љѣши*, *мјѣра*, *мјѣсећина*, *пјѣсна*, *пјѣна*, *сјѣтлица*, *сјѣдок*, *сјѣме*, *сјѣвѣр*, *сјѣли*, *сјѣме*, *тјѣме*, *тјѣмѣњаћа*, *цјѣпља* и сл.

Према тешањско-маглајском *дѡи* и *прѡје* овамо је *дѡѡје* и *прѡје*. Наведене изузетке треба посебно посматрати јер су у питању једини примјери са дугим јатом на отвореној ултими. Овдје наводим још и податак да се секвенце *ѡр* и *ѡр* и у Плаховићима владају као код Ружичића: *вѣр*, *жѣр*, *мѣр*, *примѣри*, *мѣрђија*, *водѣр*, *дѣрали*; *вјѣрови*, *мјѣрнѡћа*, *сјѣрѡтиња*, *обѡзјерѣ* се, *сѡнјѣре*.

Друга важна одлика нашега говора јесте врло жива употреба метатонијског акута, за који су и неки други истраживачи међурјечја Босне и Дрине навели потврде, али некако оскудно и на начин који је читаоца остављао у недоумици а не ријетко изазивао невјерицу и сумњу у ваљаност презентираних материјала.

Пошто о карактеристикама плаховићког говора детаљније пишем на другом мјесту, овдје ћу у границама расположивог времена и просто-ра скренути пажњу на још неке његове важније црте.

1. У вези са вокализмом наводим облике *дѡждењѡк*, *мѡњѣ* и *дѡљѣ*, лик *грѣбље* (али је *ѡкрали*, *нарѡсло*, *врѡбац*) и податак да је прилично изражена редукција ненаглашених вокала, поготово у случајевима гдје је потпомогнута морфолошким моментима (*дрвѣнна*, *матрѡјѡл*, *стѡлица*, *дѡђ*, *трѡђ*, *зѡјно*, *зѡјнићкѡ*, *нѡсу вѡли* „видјели”, *нарѡхће* ме „наружиће ме”, *Сѡрѡјво*).

2. Инвентар прозодема обухвата пет акцената (*Ŵ, Ț, Ș, Ț, Ț*), као и неакцентовану дужину и краткоћу. У вези са њиховом дистрибуцијом пажње су вриједни следећи моменти:

- а) *Ŵ* може стајати на сваком слогу у ријечи: (*љѡди*, *зафрѡкајѣ*, *женѣ*, *дебљине*), с тим да ће се наћи и потврде спорадичног новоштокавског преношења (*са жѣнѡм*, *сестѡрѡ*).

- б) ` и ´ могу стајати на сваком слогу осим задњег, а ˘ по правилу само на првом. Изузетак чине позајмљенице из других језика (*Карџула, командџнт, специјалиста, интересџнтно, Арнџуто-вић*), специфични случајеви типа *огрџишџ, једвџ, тамџм, ено-дџл, евогџр* и сл. и у, из сусједних мјеста унијетим, облицима са ијекавским рефлексом јата (*умрџјет // умрџт, нанџјет, замџје-сџмо, одадрџјет*).
- в) Дистрибуција ˘ је у начелу слободна. Он се јавља и на иницијалним, и на медијалним, и на финалним слоговима, отвореним и затвореним, а такође и на једносложницама. Ипак његова фреквенција у финалним слоговима, укључујући ту и једно-сложне ријечи, мање је висока него у другим положајима: они се *врџтџ, гџлџ* (ген. мн. од „гула”, чворнато дрво), *гџшџ*, два *дџна*, не *дџрџј* га („дирај”), *дџђџ, дџђџш, дџђџу, дрџкнџ, кџжџмо, кџжџу, квџљџ* (ген. мн. од „квеља” = чворнато дрво), за *крџвџ, мџјкџм, нџћџ* да се *мџрџ* („мири”), да се *мџрџм* („мирим”), *мџшџш, нџјмџ*, ко *нџће, пџшџ, прџђџ, прџтџ, прџћџм, рџдџ се*, да се *рџђџ, свџрен* за јело, *свџрџ, скџдџј, сџша*, кат се кожа *сџшџ, сџшџмо, Тџснџ гџрџџ* (топ.), *ћџвџ се*, ту се *ћџвџ, ћџвџм, Хџсић* (презиме), *хџдџ*, ка се *цџпџ; батџлџ* га, *завџћџ, загрџдџш, закџвџј, замџсџмо*, кућа *запџљџна, затрџвџјџна, изгџњџћџм, изџћџџш, измџшџ, измџшџш, из-мџшџмо, измџшџно, ихџџдџмо, камџњџм, комџјџџе, набџјџ се, на-вџјџш, намџнџ се, намџрџмо, насџдџ, обџћџ, огџлимо, осџшџш, отџгнџ се, открџвџш, повџљџно, подџвџ, подлџпџ, да се помџрџ, посџдџмо, прџтџрџј, расџдџмо, растрџљџш, убџџшџ, ужџтџ-мо, умџтџ, умџтџш* – у *бакрџћ*, да се занџјџести *довџм, донџт, земџџм, максџз, разгрџни машиџм, мјехџр, пилџв, привџћ, Рџђџн* до (топ.), *сјџдџш, ухџр* је, ако те *болџ, горџ, дџнџ*, што те *зовџ, охлџдџ се, прџхлџдџ се, понџ, уз Рамазџн*, ко *својџ зџовџ, ућџ се, смџ се, сџд* и сл.
- г) Ненаглашена дужина се добро чува, с тим да се овдје може срести и испред узлазног акцента (*Мџјџно, Гџђџџа млџн, са Бџ-гџћџм, Мџхинџџа, Фџјкинџџа, кџнтџџа, прџзнџје кџџџ*). Тиме се дошло до могућности да једна ријеч са узлазним акцентом може имати и предакценатску и послџјеакценатску ненаглашену дужину (*Мџхинџџџ, Мџјџнџ крџвџ*).
- д) Изостаје дужење вокала испред секвенце сонант + консонант (*сџнџце, нџ сунџу, слџмџка, џвџца, клџнџцом, мџмџка, гџбавџци, кџм-шинџка, цџганџка*), а уочљива је и тенденција скраћивања дугог *р* (*цџрџква, крџмџци, цџрџн*, али: *мџртџвџг, прџврџнџ*).

- е) Јекавско јотованње системски је проведено једино уз *л* и *н* (*љѣса*, *љѣсе*, *љѣто*, *шљѣме*, *њѣмачкѣ*, али је *нѣко*, *нѣкад*, *нѣшто*; облик *гњѣздо* настао је, наравно, другим путем), те у ликовима *ђѣ* и *пљѣга*, као и у облицима глагола *хтјѣти* и *тјѣрати* (*хћѣли* // *сћѣли*, *пѣћерѣј*, *оћерали*). Иначе је увијек: *бјѣжи*, *вјѣтар*, *усмрђјело се*, *мјѣсѣц*, *излѣтјело*, *изјели*, *цјѣпља*.
- ж) Ново јотованње изостаје уз лабијале (*рѣбијѣ* уста, *дѣвјака*, *крѣвјаћа*, *комјѣње*) и дентале *с* и *з* (*прѣсјѣк*, *сјѣјѣ се* *ѣзјутра*). Овдје је *судје*, али *лѣћа*, *рѣћѣк*. Слушао сам само *лѣхѣ* // *лѣсѣ*, *пруѣ*.
- з) У вези са консонантизмом поменимо на крају и податак да је метатеза узела прилично широког маха (*твѣца*, *пѣтеро твѣћѣдѣ*, *ћвѣле*, *ћвѣлићѣк* // *кѣвалук*, *Кѣлавраси*, *кѣјрѣк*, *кујрѣћица*, *кѣјрѣћѣди* НПЛ).

4. Од морфолошких карактеристика помињем једино ИСг именица ж. р. и- основе (*сѣлим*, *сѣ хѣрим*), ГПЛ именица типа *крѣшѣк*, *јѣбѣк*, *сѣпѣт*, НАПЛ средњег рода *јѣћѣди*, *тѣлѣди*, *кѣјрѣћѣди*, *свѣ хѣћѣди* (разлика према генитиву обезбијеђена је акценатском опозицијом: *јѣћѣди* // *јаћѣди* //). Навешћу и петрефакте прилога времена прошлог (*сјѣдавши*, *лѣжавши*, *стѣвши*, *пѣшѣв*, не *бѣвши* и сл.).

III

Својом општом сликом овај говор се уклапа у круг стариначких источnobосанских говора, мада он у ствари није ни прави ијекавски (због екавске замјене дугог јата) а ни шћакавски. С друге стране, иако је ријеч о изразито метанастизичком подручју и иако трећина данашњих становника Плаховића тврди да су им се преци доселили из ванбосанских крајева, говор Плаховићана ни от куд није донијет. Чак ни од Тешња ни Маглаја (и у самим Плаховићима упорно искључују могућност да се ико њихов отуда доселио), јер ова два говора раздвајају неке крупније и ситније особине (акут, судбина африката *ч* и *џ*, *шћай* : *штай* и сл.). Очито се ради о остацима једног говорног типа који је некада покривао шири простор а данас му трагове срећемо у Кладњу. Можда ће се они наћи у још којем кладањском селу, што ће детаљнија истраживања тога краја показати. У том контексту се ургентном појављује и потреба расвјетљавања говорне слике сарајевских Бјелава, а подаци којима располажем напросто подразумевају ситуацију сличну плаховићкој и у говору бар једног дијела сребреничких Муслимана.

И да завршимо. Откриће незамијењеног јата на широком простору сјеверозападне Србије, ијекавско-екавског говора у кладањском крају као да опомиње и потврђује да је, на жалост, још увијек актуелна Брозовићева духовита али у основи тачна оцјена из 1960. године да су наше „четири средишње републике славенски дијалектолошки елдорадо”⁹ гдје су могућа оваква и каква ли све још изненађења!

⁹ D. Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, 119.